

מאי 2020

משבר הקורונה - האם חווה ענף התיירות בישראל 'ברבור שחור' חדש? / ד"ר שחר שילה

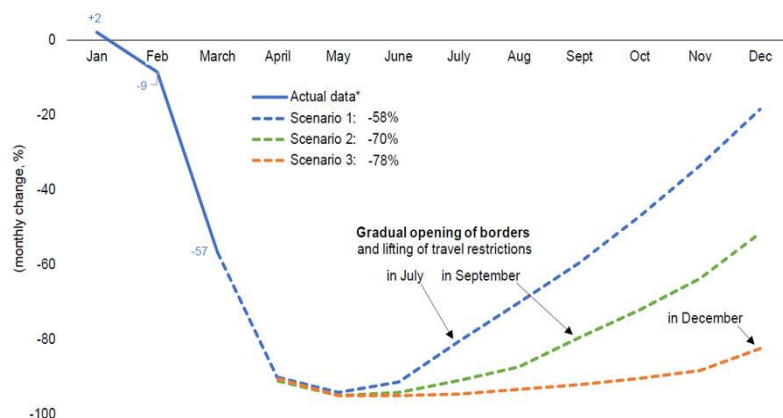
מאמר דעה

ענף התיירות הישראלי והעולמי ניצבים בימים אלה בפני אירוע גלובלי בקנה מידה היסטורי חריג, ההולם את התיאוריה הכלכלית 'ברבור שחור', שפיתח הכלכלן פרופסור נאסים ניקולאס טאלב¹ (Taleb 2010). למרות שבמהלך שני העשורים האחרונים, היו שהזהירו מפני וירוס קטלני, העלול להתפרץ כ'פנדמיה' עולמית, הרי שמשבר הקורונה התרגש על העולם החל מינואר 2020 כאירוע בלתי צפוי, אשר איש לא התכוון אליו. חוסר המוכנות של האנושות כולה, הפך את המגיפה הנוכחית לאירוע קיצוני וחריג, המשנה בימים אלה את חוקי המשחק הכלכליים שהכרנו, תוך פגיעה קשה במגוון ענפי כלכלה ברחבי העולם.

בעת הזו, נראה כי ענף התיירות העולמי לצד תרבות הפנאי כולה, הינם בין הנפגעים האנושים מהשפעות משבר הקורונה, אשר השבית אותם כמעט לחלוטין. עד כה, ספגו ענף התיירות ולצידו תעשיית התעופה העולמית, הפסדי ענק הנמדדים במאות מיליארדי דולרים, אך נראה כי זוהי רק ההתחלה (U.N.W.T.O 2020). בחינה מושכלת של המצב הנוכחי, מצביעה על כך שאובדן ההכנסות התיירותיות מראשית המשבר, הינו קדימון בלבד להשפעה ההרסנית שעלולה להיות למשבר הקורונה על משק התיירות הישראלי. נראה כי אנו ניצבים בפני תקופה חדשה, בה ניאלץ לפתח ולעצב כלכלה תיירותית עדכנית, שתתקיים בצל נגיף הקורונה, תוך אובדן של ענפי פנאי, אירוח ותיירות, אשר יתקשו לספק חוויה תיירותית בטוחה ומהנה, תחת מגבלות הבריאות המחמירות.

איור 1:

תרשים הירידה בהיקפי ענף התיירות העולמי (מקור: אתר ארגון התיירות העולמי U.N.W.T.O)

על פי הערכות ארגון התיירות העולמי (U.N.W.T.O), צפוי ענף התיירות להצטמצם במהלך שנת 2020 בין 60% - 80% אל מול היקפו העולמי בשנה החולפת - 2019.

¹ וזאת למרות שד"ר טאלב עצמו טוען בתוקף כי משבר הקורונה אינו מהווה 'ברבור שחור' לתפיסתו, שכן ניתן היה לחזותו ולהתכונן אליו, במיוחד לאור העובדה שהוא עצמו חזה אירוע כלכלי שכזה בספרו כבר בשנת 2007.

איור 2:

ירידות חדות בתעופה הגלובלית (מקור: אתר ארגון התעופה העולמי - I.A.T.A)

השפעת משבר הקורונה על ענף התעופה העולמי במחצית הראשונה של 2020 - הציפייה הינה שחזרה להיקף התעופה שהכרנו בשנת 2019 תתרחש במקרה הטוב רק באמצע שנת 2022.

השפעת משבר הקורונה על כלכלת ישראל עוד תידון בהרחבה בשורה של מאמרים ומחקרים כלכליים הצפויים להתפרסם בעתיד. מטרתנו במאמר קצר זה, הינה להתייחס לזווית התיירותית בלבד. על פי נתוני משרד התיירות, עמדו הכנסות הענף מתיירות נכנסת בשנת 2019 על סך כ- 22 מיליארד ₪ (הודעת דוברות משרד התיירות 2020), המשקפים הכנסות בסך כ- 40 מיליארד ₪ בכל הענף, הכולל גם את הפעילות הכלכלית של תיירות הפנים. על פי דו"ח ארגון O.E.C.D לשנת 2020, אחראי ענף התיירות לסך כ- 2.8% מהתוצר המקומי הגולמי של כלכלת ישראל (O.E.C.D 2020). על פי פרסומי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, עמד התמ"ג של מדינת ישראל בשנת 2019 על קצת יותר מ- 1.4 טריליון ₪ (אתר למ"ס 2020). הצלבת נתוני משרד התיירות, עם דו"חות הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועם נתוני דו"חות ארגון O.E.C.D מביאה אותנו לידי חשבון פשוט, שהשנה הקרובה והשנה הבאה, תהיינה שנים קשות מאד לענף התיירות בישראל.

הכנסות ענף התיירות בשנה החולפת, נשענו על כ- 26 מיליון לינות שנרשמו במלונות ישראל. 45% מלינות אלו, מקורן בלינות תיירים מחו"ל. ל- 55% האחוזים הנוטרים, היו אחראים התיירים הישראליים. חלקו של השוק המאורגן והמוסדי בתיירות הפנים היה נרחב מאד, ותפס על פי הערכות חוקרי תיירות ומומחים מהענף, כמחצית מסך הפעילות התיירותית. יש לזכור כי הקבוצות המאורגנות הן אלה שגדשו את בתי המלון ואתרי התיירות באמצע השבוע, בעוד משפחות ומטיילים עצמאיים מתאפיינים בצריכת פעילות תיירותית בסופי השבוע ובחגים.

נכון לעת הזו, נראה כי שנת 2020 אינה מבשרת טובות לענף התיירות המאורגנת, שכן במהלך 2020, לא סביר שנזכה לראות כאן תיירים רבים מחו"ל. לצד הפגיעה הקשה בתיירות הנכנסת (הנשענת על ענף התעופה), נראה כי גם פלח התיירות המאורגנת בקבוצות, אינו צפוי לחזור לפעילות משמעותית השנה. הדבר משמעותי במיוחד בקרב פלח הגמלאים שייעדר מהזירה בשנה הקרובה. חשבון פשוט מצביע על כך שענף התיירות הישראלי של שנת 2020, עומד להצטמצם לכדי פחות ממחצית היקפו בשנת 2019. בשיא השנה החולפת, העסיק ענף התיירות כ- 145,000 עובדים

ד"ר שחר שילה Ph.D. - ייעוץ ותכנון תיירותי, ליווי ותכנון אסטרטגיה שיווקית לאתרי תיירות

באופן ישיר, ועוד כ- 100,000 עובדים במעגלים משניים (O.E.C.D 2020), כגון בענף המסעדות ובענפי שירותי הפנאי, הקשורים בחלקם בהכנסות תיירותיות. אם ניקח בחשבון שהכנסות ענף התיירות צפויות להצטמצם השנה בכמחצית, ואולי אף כדי - 60%, הרי לנו תחזית קודרת ומדאיגה, המהווה בשורה קשה למועסקים רבים שעבדו בתחום התיירות עד פברואר האחרון.

מבט היסטורי, מציע פרשנות כלכלית שעל פיה, לפני כ- 1,700 שנים, כבר נחת כאן 'ברבור שחור' אחר, בדמות אירוע היסטורי בינלאומי רחב השפעה, אשר שינה את פני העולם כולו. צחוק הגורל הוא, שכתולדה של האירוע ההוא, נבנה ענף התיירות הצליינית הנכנסת לישראל, בעוד האירוע הנוכחי, מאיים להשבית (זמנית לפחות) את ענף התיירות הזה, שצמח אז. מהו הקשר בין האירועים הכלכליים הללו? להלן סיפור האירוע בקצרה:

בשנת 313 פרסם הקיסר קונסטנטינוס הגדול צו מלכותי הידוע בשם "האדיקט של מילאנו". צו זה התיר לראשונה את הפולחן הנוצרי ברחבי האימפריה ודרש מן הרומאים להפגין סובלנות דתית כלפי הנוצרים הקדומים (לימור 1997). בהמשך, בשנת 325 - תחת שלטונו כקיסר האימפריה הרומית כולה, כינס קונסטנטינוס את וועידת ניקיאה הראשונה, שהייתה לוועידת היסוד של הנצרות הממלכתית הקדומה, ובכך קיבע למעשה את הנצרות כדת האימפריה הרומית כולה. השפעתה של החלטה פוליטית-דתית זו הייתה עצומה והיא היוותה למעשה 'ברבור שחור', אשר שינה את פני הכלכלה הקדומה של המזרח התיכון.

בעת ההיא, היה הסחר בקטורת מסוג מור ולבונה בשיאו (הגינבוטום 2004). המור והלבונה הינם עצים נדירים ומיוחדים, הגדלים רק בדרום חצי האי ערב ובאתיופיה. מן העצים הללו, היו מפיקים שרף יקר ערך, שהיה קטורת מבוקשת וחיונית לתפקוד מקדשי העולם העתיק כולו. הקטורת הנדירה והיקרה הועמסה על גבי גמלים והובלה בשיירות מסחר בנתיבים הידועים בשם 'דרכי הבשמים', אשר חצו את הנגב מכיוון פטרה בדרכן מערבה אל נמל עזה (עמר 2004). במשך מאות שנים, נהגו אלפי מקדשים פגאניים בעולם העתיק, לצרוך כמויות עצומות של קטורת מסוג מור ולבונה. קטורת יקרה זו, הגיעה כאמור מדי שנה בשיירות המסחר אל נמלי מזרח הים התיכון ומשם הושטה הסחורה לארצות הים התיכון ולאירופה (הגינבוטום 2004).

התנצרות האימפריה הרומית בחטף, במהלך השנים 324-325 לספירה, שינתה לחלוטין את חוקי המשחק בעת העתיקה, כשתוך זמן קצר, פחת מאד הצורך בכמויות עצומות אלו של מור ולבונה. כלכלת התיירות האדירה, שהכניסה לאוצר האימפריה הרומית סכומי עתק, התמוטטה ונמחקה כמעט לגמרי, שכן הכנסיות הנוצריות דרשו רק כמויות קטנות של מור ולבונה לצורכי פולחן.

כך, בדומה למתרחש כעת בענף התיירות המודרני, איבדו תוך זמן קצר, בעלי משרות רבים את פרנסתם. כלכלת המור והלבונה פרנסה בעלי מקצוע רבים, אשר אם לשפוט על פי השרידים הארכאולוגיים המרשימים בנגב, התפרנסו היטב במקצועם על בסיס מסורת בת מאות שנים. הפגיעה בכלכלת המור והלבונה בראשית התקופה הביזנטית, השליכה אל מעגלי האבטלה של המזרח הקדום המוני אדם ובהם: כוהני מקדשים, מורי דרך, מובילי שיירות, ספקי מזון וסחורה, תופרי ומתקני אוכפי גמלים, בעלי אכסניות ומלונות בצירי הדרך, שומרים ואנשי אבטחה, זונות, טבחים, צוותי שיירות וספקי שירותים שונים. כל אלה איבדו את משרותיהם ללא כל תמיכה סוציאלית וללא שירותי רווחה ממלכתיים. קצת דומה למה שהתרחש כאן בישראל בחודשים האחרונים...

ד"ר שחר שילה Ph.D. - ייעוץ ותכנון תיירותי, ליווי ותכנון אסטרטגיה שיווקית לאתרי תיירות

במאה השנים הבאות, עברה הכלכלה הרומית שינויים מרחיקי לכת, ובדרומה של ארץ ישראל נאלצו הערים הנבטיות-ביזנטיות של הנגב - שבטה, חלוצה, עבדת, ממשית, ניצנה ורחובות בנגב, להמציא את עצמן מחדש תוך איתור פרנסה חלופית במקום השיירות, אשר חדלו לפקוד אותן (Giny & Israel 2013). הייתה זו ראשיתה של החקלאות המפותחת שהחלה להתפשט בצפון ומרכז הנגב במהלך התקופה הביזנטית. עשרות אלפי דונמים של כרמי זיתים וגפנים ניטעו בנגב, שתושביו החלו לייצר כמויות ניכרות של שמן זית ויין, וסיפקו אותם לאלפי עולי הרגל הנוצרים, שהחלו לפקוד את ארץ הקודש. בחלק מהערים עברו התושבים לגדל את הסוסים הערביים האציליים, שיהפכו במרוצת הזמן למותג נחשק ויוקרתי של מעמד האצולה (נגב 1988).

החלטתו האישית של הקיסר קונסטנטינוס, שהובילה להתנצרותה של האימפריה הרומית - עובדת האלילים, הייתה בגדר 'ברבור שחור' שאיש לא יכול היה לצפות או לחזות, בדומה למשבר הקורונה, שפקד את העולם.² נראה שבעת הזו נדרש מאיתנו להמציא את עצמנו בדומה למה שעשו תושבי הנגב הקדומים לפני 1,700 שנים.

למרות כל הנאמר לעיל, יש להביט גם אל הצדדים האופטימיים של האירוע הגלובלי הזה. בעידן המודרני, ניכר כי הפעילות התיירותית חיונית וחשובה להגדרת הזהות האנושית (Sharma 2020). תרבות הפנאי והתיירות הפכו למרכיב חיוני בחיינו, הבא לביטוי בשלבים העליונים בפירמידת הצרכים של מסלאו.³ נראה כי התיירות מספקת מענה לצרכים המופיעים בראש הפירמידה, ובהם: הצורך בשייכות, הצורך בכבוד והערכה וכן מימוש עצמי והגשמה. לאור מעמדה זה של התיירות בחיינו, סביר מאד כי עם חלוף המשבר, נראה שוב ערכי צמיחה גבוהים במיוחד בענף. סיבה נוספת לאופטימיות טמונה בעובדה, כי במהלך השנה הקרובה, צפויים ישראלים רבים לוותר על הנסיעה לחו"ל, ובמקום זאת, יצרכו שירותי תיירות ופנאי בישראל.⁴ לצד אופטימיות זהירה זו, יש לתת את הדעת על התאמת שירותי התיירות לפעילות תחת מגבלות הגיינה, בטיחות ובריאות, כפי שנדרש בעת הזו.

בסיכומו של דבר, נראה כי משבר הקורונה, החל להניע תהליך שינוי משמעותי, במהלכו אנו צפויים לקדם ולפתח תיירות חדשה, עדכנית ושונה, אשר תתאים את דרכיה למצב החדש. לצד זאת, נראה כי משבר הקורונה, האיץ תהליכים ומגמות, שהיו עימנו עוד קודם לכן, וצפויים להפוך משמעותיים יותר בעתיד הקרוב.

² כאמור, משבר הקורונה אינו באמת 'ברבור שחור' קלאסי מבחינה כלכלית, כיוון שניתן היה לחזותו ולהתכונן אליו, אך העבודות בשטח מצביעות על כך שאיש לא באמת התכונן אליו, ולכן השפעתו כה קיצונית והרסנית.

³ אברהם מאסלו (1908 - 1970) - פסיכולוג חברתי יהודי-אמריקני, שפיתח תאוריה הנקראת "הגישה ההומניסטית", תאוריית הצרכים המפורסמת שלו נקראת על שמו - "מדרג מאסלו".

⁴ מאז פרוץ המשבר נערכו מספר סקרים של בעלי עניין שונים, על מנת לברר את עמדות הציבור כלפי צריכת חופשות, תיירות, מלונות וכיו"ב. התמונה המצטיירת מלפחות שלושה סקרים שונים שקבלנו, מראה כי הציבור מעוניין מאד לצאת לחופשות בישראל ורובו רק ממתין לאישורים ולתקנים שקובע משרד הבריאות באשר לדפוסי ההגיינה הנדרשים באתרי התיירות. רבים ציינו כי יעדיפו להימנע מטיסה השנה וינפשו בישראל.

ביבליוגרפיה:

- Erickson-Gini, Tali & Israel, Yigal (2013). Excavating the Nabataean Incense Road, Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies, vol. 1.
- U.N.W.T.O Website - <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020> - Extracted in 19.5.2020.
- I.A.T.A Website - <https://www.iata.org/> - Extracted in 19.5.2020
- I.A.T.A - Recovery in air travel expected to lag economic activity - 15.5.2020 <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/recovery-in-air-travel-expected-to-lag-economic-activity/> - Extracted in 19.5.2020
- OECD (2020), OECD Tourism Trends and Policies 2020, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/6b47b985-en>.
- Sharma, Ramji (2020). Sociology of Tourism: Shifting Paradigm from Nostalgia to Happiness. Journal of Tourism and Hospitality Education, 10, pages 90-107. <https://doi.org/10.3126/jthe.v10i0.28762>
- Taleb, Nicholas, Nassim (2010). The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable, Random House Publishing Group.

- אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה - <https://old.cbs.gov.il/ts/IDab45c3999e0eb3/>
- הגינבוטום, רוזנטל, רנטה (2004). הנבטים בנגב, מוזיאון הכט, חיפה.
- לימור, אורה (1997). בין יהודים לנוצרים: יהודים ונוצרים במערב אירופה עד ראשית העת החדשה. תל אביב, האוניברסיטה הפתוחה.
- משרד התיירות, הודעת דוברות לעיתונות, 5.1.2020 - השר לוי: "2019 הייתה שנת שיא" - <https://www.gov.il/he/departments/news/summary-2019-1100-0005-2020-660272>. חולץ מאתר משרד התיירות ביום 19.5.2020.
- נגב, אברהם (1988). ערי הנבטים בנגב, הוצאת אריאל.
- עמר, זוהר (2004), המסחר הקדום בסממני קטורת, בושם ותבלין, בתוך: הגינבוטום, רוזנטל, רנטה (עורכת), הנבטים בנגב, עמ' 66-61, מוזיאון הכט חיפה,

*** אודות כותב המאמר:

ד"ר שחר שילה הינו חוקר תיירות במחלקה לניהול מלונאות ותיירות באוני' בן גוריון, מבעלי חברת הייעוץ והמחקר התיירותית - ר.א.ש תיירותי, ומנהל את ארגון תיירות הר הנגב.